

BA401: Finština v systémových souvislostech I

Vypracovala: Lucia Rellová (361326)

1.2.2013

Fínske lokálne pády v poňatí kognitívnej lingvistiky

Lokálne pády tvoria vo fínčine samostatnú skupinu pádov, v ktorej mnohé z nich majú i iné ako priestorové funkcie. Presné vymedzenie ich použitia je ťažké presne určiť, pretože v mnohých prípadoch vystupujú priam synonymicky a v rovnakom kontexte je možné použiť viaceré z nich. Práve z toho dôvodu sú zaujímavým predmetom skúmania fínskych jazykovedcov. V tejto seminárnej práci sa pokúsime na základe štúdií Penttiho Leina [1], Tuomasa Huuma a Kristy Ojutkangas [2] zbežne zachytiť v čom spočíva polysémia lokálnych pádov vo fínčine a ako možno tieto pády rozlišovať.

Na začiatku je na mieste povedať si, čo vlastne lokálne pády sú. Lokálne pády vo fínčine prednostne vyjadrujú polohu, respektíve smer. Produktívne lokálne pády rozdelíme na vnútorné a vonkajšie, spolu ich je šesť. Vnútorné lokálne pády vyjadrujú vzťahy „v“/ „vo vnútri“ (inesív, prípona *-ssa/ssä*), „von z (vnútra)“ (elatív, prípona *-sta/stä*) a „do vnútra“ (illatív). Vonkajšie lokálne pády naopak vyjadrujú stav „na“ niečom (adesív, prípona *-lla/llä*), „z“ niečoho (ablatív, prípona *-lta/ltä*) a „do“ niečoho/ „niekam“ (allatív, prípona *-lle*). Okrem toho tieto lokálne pády delíme na statické a dynamické, pričom dynamické sa ďalej rozdeľujú na pády smeru „z“ a smeru „do“/ „na“. Mimo priestorových vzťahov majú lokálne pády aj iné funkcie, ako sme naznačili už v úvode. Patria medzi ne viaceré, pri ktorých nie je zachovaná opozícia vnútorných a vonkajších pádov. Konkrétny pád môže byť v danej úlohe zaužívaný bez ohľadu na jeho pozíciu v rozdelení týchto pádov. Príklady podávajú aj Huuma a Ojutkangas [2]. Tí spomínajú príslušnosť pádu k vyjadreniu mesiaca a ročného obdobia – pre mesiac je použitý vnútorný pád inesív (*joulukuu-ssa* – „v decembri“), zatiaľ čo pre ročné obdobie vonkajší pád adesív (*talve-lla* – „v zime“). Adesív napríklad tiež vyjadruje vlastnícky vzťah (miesto slovesa *ma*), a to i v prenesenom význame.

Okrem spomenutých vlastných lokálnych pádov sa k týmto niekedy priradujú aj tzv. abstraktné či všeobecné lokálne pády translátív (prípona *-ksi*) a essív (prípona *-na*), ako je to i podľa *Iso suomen kielioppi* [4, § 1235]. Tieto pády však nevyjadrujú polohu, či smer, ale iné vzťahy. Priestorové funkcie naopak plnia aj tzv. adpozície (prepozície a postpozície), ktoré v sebe často nesú prípony lokálnych pádov – to je spôsobené ich vznikom zo substantív.

Pentti Leino sa zaoberá najmä otázkou polysémie. Hneď v úvode svojej kapitoly *Paikallis-sijat ja adpositiot* [1, s. 172] dáva polysémiu, či inak povedané mnohoznačnosť do vzťahu s opakovaným výskytom. Polysémiu možno nájsť vo výrazoch, ktoré opisujú časté, opakujúce sa situácie. Leino dáva ako príklad výskyt slov pes či mačka oproti výskytu slov antilopa či polárna líška. Polysémia je otázkou spojenou s kontextom – rozšírením kontextu narastá aj množstvo možných významových variantov.

Leino pri snahe o priblíženie polysémie pádových koncoviek, najmä u lokálnych pádov, stavia na teóriách kognitívnej jazykovedy. Tá vychádza z názoru, že i samotné gramatické morfémy majú vlastné významy. Ich význam je často len schematický, no nie sú sémanticky prázdne. Dôvod rozličného použitia pádov sa logicky spája i s významovou rozličnosťou. Na začiatku všeobecne charakterizuje lokálne pády i v kontraste s adpozíciami. Zaoberá sa aj ich schopnosťou tvoriť predikát¹ a valenčnými vzťahmi. Zameriava sa pri tom najmä na elatív a jeho úlohy vo vete. Pokúša sa taktiež zdôrazniť náročnosť objasnenia celého systému lokálnych pádov a adpozícií – hovorí, že jednotky tohto systému sú vznikom konvencií a ich opis vyžaduje detailnú analýzu.

Leino lokálne pády zoradil do jednoduchej tabuľky [1, s. 177], kde ich rozčlenil na dve dimenzie. Rozdelenie lokálnych pádov na pády stavové, pády „príchodu“ a pády „odchodu“ predstavuje dimenziu smeru. Rozdelenie na vnútorné, vonkajšie a všeobecné zas predstavuje kvalitatívnu dimenziu. V tomto delení vyjadrujú vnútorné pády vzťahy priestorové, vonkajšie pády vzťahy obyčajové a všeobecné pády predikatívne vzťahy. Toto rozčlenenie má nedostatky – napríklad vonkajšie pády môžu taktiež vyjadrovať predikatívne či priestorové vzťahy, tie sa však považujú za druhoradé. Zaujímavosťou v tejto tabuľke je tiež umiestnenie elatívu na dvoch miestach. Medzi všeobecnými pádmí elatív podľa Leina zapĺňa medzeru po partitíve, ktorý sa v minulosti na tomto mieste nachádzal, no vyvinul sa v gramatický pád. Partitív (prípona *-(t)a/(t)ä*) už dlho stojí mimo systém lokálnych pádov a jeho stopy sa nachádzajú len v niekoľkých výrazoch. Leino uvádza ako príklad slová *kotoa* („z domu“), či *kaukaa* („zd'aleka“).

¹ Predikát tu nevystupuje ako označenie pre vetný člen, ale má v kognitívnej lingvistiky vlastný význam, a to vo vzťahu predikácie. Predikácia funguje ako sémantický pól ustáleného, či nového jazykového výrazu. Minimálnou symbolickou jednotkou je tu morféma a predikát zastáva úlohu minimálnej sémantickej jednotky, ktorá je v symbolickom vzťahu s jednotkou fonologickou. Predikát je teda sémantickým pólom morfémy.

Tabuľka 1:

	a) stav	b) „príchod“	c) „odchod“
A) Vnútorné	inesív	elatív	illatív
B) Vonkajšie	adesív	ablatív	alatív
C) Všeobecné	essív	(elatív)	translatív

V samostatnej podkapitole sa Leino venuje rozdeleniu priestorového a abstraktného pohybu a polohe. Priestorový pohyb (napr. tabuľka 2, a) Leino charakterizuje ako pohyb fyzických bytostí v priestore, zatiaľ čo pohyb abstraktný (napr. tabuľka 2, d) sa nenachádza v priestore. Oba druhy pohybu spája mnohorakosť používania podobných výrazov.

V gramatických a lexikálnych stavbách viacerých jazykov sa objavuje vyjadrovanie času pomocou podobných štruktúr ako na vyjadrenie priestorových vzťahov. V takýchto prípadoch je priestorové použitie primárne, no týmito výrazmi je ľahké vyjadriť i časové a iné vzťahy, ako sú napríklad vlastníctvo, bytie, či vzťahy medzi časťou a celkom. Táto možnosť rôznorodého využitia sa podľa Leina prisudzuje vzniku zaužívaných výrazov z metafor a analogií, ktoré sa stali natoľko prirodzené v bežnej reči, že sa stali primárnymi pre vyjadrenie danej skutočnosti, bez ohľadu na ich pôvodný prenesený význam. Vo fínčine majú hlavnú úlohu pre vyjadrenie priestoru lokálne pády, ktoré majú okrem určenia miesta, či pohybu taktiež iné funkcie. V nasledujúcej tabuľke vidíme Leinove príklady [1, s. 186] rôznych funkcií s približným prekladom. Vo fínšských príkladoch sú zvýraznené pádové koncovky lokálnych pádov a v slovenčine im približne odpovedajúce predložky.

Tabuľka 2:

a) priestorové	<i>Orava on puussa.</i>	„Veverička je na strome.“
b) časové	<i>Syntymäpäiväni on huhtikuussa.</i>	„Moje narodeniny sú v apríli.“
c) vlastnícke	<i>Paperit ovat sihteerillä.</i>	„Papiere má sekretárka.“ (dosl. „Papiere sú u sekretárky.“)
d) poznávacie	<i>Asia on kaikkien tiedossa.</i>	„Záležitosť je každému známa.“ (dosl. „Záležitosť je v znalosti každého.“)
e) existenciálne	<i>Sellaista ei ole olemassakaan.</i>	„Také niečo neexistuje.“ (dosl. „Také niečo nie je v existencii.“)

f) časť vs. ce- lok	<i>Hänellä on siniset silmät.</i>	„Má modré oči.“ (dosl. „Na ňom/nej sú modré oči.“)
------------------------	-----------------------------------	--

Priestorové výrazy sú tu teda používané spolu s významami z iných oblastí, pričom sa nepochybuje o ich hlavnom význame. Napríklad na výrazy vyjadrujúce čas či vlastníctvo sa dá pozerat' ako na metafory priestorových výrazov, kedy je čas alebo vlastník metaforou pre miesto.

Pri skúmaní lokálnych pádov a adpozícií sa začína vždy s ich priestorovým použitím. Kvôli tomu je pre Leina predmetom záujmu i to, akým spôsobom sa zaobchádza so vzťahom fyzických bytostí v priestore a ako sa tento spôsob prejavuje v iných kognitívnych oblastiach.

Pri opisoch pohybu je okrem miesta dôležitý i pojem času. Pri pohybe prebieha zmena, ktorá sa stane fyzickej bytosti, keď sa nachádza v priestore. Táto zmena sa deje aj v iných kognitívnych oblastiach, kde je vyjadrená podobným spôsobom. Leino udáva príklad so slovesom *käydä* – „ísť“. Jeho použitie vidíme aj vo vyjadrení pohybu, no bežne sa vyskytuje najmä v iných oblastiach.

Tabuľka 3:

a)	<i>Käykää sisään!</i>	„Pod'ťe dovnútra!“
b)	<i>Vieraat kävivät pöytään.</i>	„Hostia prišli k stolu.“
c)	<i>Tutkija kävi läpi laajan aineiston.</i>	„Výskumník prešiel rozsiahlu dokumentáciu.“
d)	<i>Hän kävi suoraan asiaan.</i>	„Prešiel rovno k veci.“
e)	<i>Uni kävi toteen.</i>	„Sen sa stal skutočnosťou.“
f)	<i>Vieras kävi röyhkeäksi.</i>	„Cudzinec začal byť drzý.“
g)	<i>Polku käy yli mäen.</i>	„Cesta vedie cez kopec.“

Leino si tu kladie otázky, nakoľko sa tu vety c až f dajú chápať ako metafory priestorových výrazov. Napriek tomu, že vysvetlenie s metaforou vysvetľuje prirodzený historický vývoj,

metafory majú tendenciu časom zoslabnúť a stratiť svoju obraznosť. Vo všetkých prípadoch sa tu však jedná o zmenu. Príklady a a b nazýva Leino prototypmi a pri ďalších ide o abstraktné premeny sémanticky rozšíreného prototypu. I keď sa nedá hovoriť o metaforách, priestorové použitie ich samozrejme ovplyvnilo.

Podľa kognitívnej lingvistiky lokálne pády, tak ako aj adpozície môžu predstavovať úlohu predikátu, ktorý tvorí vzťah medzi dvoma entitami. Tieto predikáty sa nazývajú pádovými predikátmi (fínsky *sijapredikaatti*). Jeho trajektor (fínsky *muutuja*, anglicky *trajectory*) a orientačný bod (fínsky *kiintopiste*, anglicky *landmark*)² zahŕňajú tvorbu jeho schematického tvaru. Napríklad pádový predikát inessívu predstavuje vzťah inkluzívny – trajektor sa nachádza v orientačnom bode. K predikátu teda patria okrem inklúzie aj samotné dve entity „niečo“ a „niečo“ (*jokin on jonkin sisällä* – „niečo je vo vnútri niečoho“), medzi ktorými prebieha daný vzťah inklúzie. Pádový predikát konceptuálne závisí na podpore týchto autonómnych predikátov, ktoré sa rozvinú do jeho trajektora a orientačného bodu. Trajektor je zvýraznená entita zdôrazňujúca tvar predikátu, zatiaľ čo orientačný bod je entita, ktorá tvorí iné vzťahy. Orientačný bod funguje ako referenčný bod pre trajektor. Leino podáva ako ukážku napríklad i spojenie *mies Helsingistä* („muž z Helsiniek“) [1, s. 182], kde trajektor tvorí predikát [MIES] a orientačným bodom je predikát [HELSINKI]. Koncovka elatívu vo výraze tvorí pádový predikát.

Ku pádovému predikátu patria informácie, ktoré zahŕňajú vyložené vzťahy, ich bod záujmu, premennú a stavbu na ktorej sa vzťah vytvára. Ako sme už povedali, pádovým koncovkám a adpozíciám je vlastná polysémia – rovnaký tvar vyjadruje často rôzne predikáty. Tieto tvoria schematickú sieť, z ktorej sa vyberá podľa potreby. Rozlišovacím prvkom môže byť jedna zo spomenutých súčastí tohto predikátu. Ak sa chce vymedziť oblasť používania pádových koncoviek a adpozícií, je potrebné poukázať na to, aké informácie zahŕňa ich tvorba predikátov a ako sa tieto rozličné predikáty navzájom viažu. Podľa toho Leino predikáty rozdeľuje na ďalšie podskupiny.

Tak ako Leino, aj Huumo a Ojutkangas vo svojom texte *Mikä erottaa muodot sisällä ja sisässä? “Synonymysten” muotojen analyysi*. [2] rozoberajú dôležitosť danej pádovej varianty i z pohľadu jej výskytu. Sústredia sa na konkrétne morfémy a ich podoby v lokálnych pádoch. Ako príklad dávajú morfému *sisä-* a jej obmeny a rôzne funkcie. Rovnaká morféma môže fungovať ako adpozícia doplnená slovom v gramatickom páde (*pöydän päälle* – „na stôl“),

² Leino podľa: LANGACKER, R. W. *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1986.

ako adpozícia doplnená iným slovom v lokálnom páde (*Pukea takki lapselle päälle.* - „Obliekat' kabát dieťaťu/na dieťa.“), ako príslovka (*Laittaa kone päälle.* - „Zapnúť stroj.“) či ako jednotka naviazaná na sloveso (*Painaa päälle.* - „Robiť nátlak.“). Fínske adpozície sú typicky menné a viažu sa k ním rôzne pádové prípony. Pri niektorých adpozíciách sa používa len časť lokálnych pádov, pri iných je možné použiť celú škálu vnútorných a vonkajších pádov. Rozdelenie na vonkajšie a vnútorné pády tu už však nezohráva tú istú rolu ako pri substantívach. Morféma *sisä-* vstupuje do pozornosti, pretože je zaujímavým prípadom, kedy je možné využiť obe spomenuté skupiny lokálnych pádov, no i pri použití vonkajších pádov tento morféma poukazuje na stav vo vnútri (*sisällä sisässä* = „vo vnútri“). Huumo a Ojutkangas si dávajú za úlohu zistiť aké vzťahy panujú pri používaní vnútorných a vonkajších pádov v spomenutej morféme. Snažia sa pri tom zamerať najmä na priestorový význam tejto morfémy. Zaoberajú sa otázkou na čo je vlastne potrebné pridávať k *sisä-* morféme koncovku lokálneho pádu, ktorá vyjadruje podobné vzťahy ako morféma samotná. Je to mimoriadny prípad práve z dôvodu, že jej úlohy sa blízko približujú vlastným úlohám lokálnych pádov. Na rozdiel od použitia samotných lokálnych pádov, sa táto morféma používa najmä v prípadoch, kedy je vzťah medzi trajektorom a orientačným bodom nejakým spôsobom zvláštny. Tvary morfémy *sisä-* sa používajú v situáciách, kedy by samotné použitie lokálneho pádu pri substantíve mohlo vďaka polysémii spôsobiť iné (často mylné) pochopenie. Ako ukážka sa naskytá napríklad výraz *kivi maassa* („kameň na zemi“) oproti *kivi maan sisällä* („kameň v zemi/vo vnútri zeme“) či *tikka on puussa* („ďateľ je na strome/v korune stromu“) oproti *tikka on puun sisällä* („ďateľ je v strome/v diere na strome“).

Huumo s Ojutkangas podávajú tabuľky [2, s. 23-24] s počtom použitých morféma *sisä-* v rôznych lokálnych pádoch. Prvá zachytáva použitie v *Lauseopin arkisto*, druhá počet nájdených výrazov vo vyhľadávачi *Google*. Pri statických pádoch vznikla v prvej tabuľke takmer zhoda (inesív 49, adesív 51 výskytov), zatiaľ čo na Google prevažoval adesív (3 490 000) vysoko nad inesívom (48 200). U ďalších pádov vyšli podobné výsledky. Ablatív mal väčšie zastúpenie ako elatív (18:6, 505 000:38 500) a illatív bol frekventovanejší ako allatív (139:97, 11 200 000: 598 000). Tieto zistenia sú následne porovnávané s informáciami z *Iso suomen kielioppi* [4].

Okrem výskytu spomínaných morféma sa Huumo a Ojutkangas venujú aj ich gramatickým rozdielom. Sústredia sa na úlohu tzv. kváziadpozície, ktorá stojí medzi použitím adpozície a adverbia – používajú sa ako adpozície, no ich doplnením nie je gramatický, ale lokálny pád.

Ako kváziadpozície je možné použiť aj *sisä*- morfémy (*sisältä talosta talosta sisältä* = „von z domu“). Pád danej morfémy sa tu nemusí nutne zhodovať s pádom jej doplnenia.

Fínske lokálne pády predstavujú vďačný predmet skúmania, za čo môže ich polysémia a rôzne oblasti výskytu. V rámci kognitívnej jazykovedy sa lokálnymi pádmami okrem iných jazykovedcov zaoberajú Pentti Leino, Tuomas Huomo a Krista Ojutkangas. Niektoré z ich konkrétnych myšlienok súvisiacich s touto problematikou sme sa snažili poskytnúť v tomto texte. Neschopnosť docieľiť celistvosť a jednoznačnosť jednotlivých prístupov dokazuje, že táto oblasť je stále otvorená ďalšiemu výskumu.

Bibliografia:

- 1) LEINO, Pentti. *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos: Vantaa, 1999. S. 172-206.
- 2) OJUTKANGAS, K., HUUMO, T. Mikä erottaa muodot sisällä ja sisässä? “Synonymymisten“ muotojen analyysi. *Sanajalka*. 2010, 52, s. 19-45.
- 3) OJUTKANGAS, K., HUUMO, T. An Introduction to Finnish Spatial Relations. Local Cases and Adpositions. In *Grammar from the Human Perspective. Case, space and person in Finnish*. ed. Marja-Liisa Helasvuo - Lyle Campbell. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam, 2006. S. 11-20.
- 4) VILKUNA, Maria a kol. *Iso suomen kielioppi* [online]. ©Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2008. Dostupné z: <<http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>>.